

DOI: 10.2298/GEI151019003B

УДК: 314.743(497.11)

Оригинални научни рад

Мирјана Бобић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду
matildab@eunet.rs

Милица Весковић Анђелковић,

Институт за социолошка истраживања,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
milica.ves@gmail.com

Профил и ставови потенцијалних миграната из Србије*

У раду су коришћени подаци прикупљени емпиријским истраживањем које је Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета обавио 2013. и 2014. године. Циљ је био да се испитају социодемографске карактеристике испитаника који показују интенцију да се иселе, затим мотиви потенцијалног иселења и препреке, у смислу везаности за локалну средину у којој живе. Резултати потврђују да је реч о претежно млађем становништву, већем уделу испитаника мушког пола који живе изван брачне заједнице, са стеченим средњим образовањем. Главни проблеми са којима се сусрећу у локалној средини јесу економске природе: незапосленост и економска несигурност, а од миграција очекују бољи квалитет живота и веће шансе за напредовање. Такође, резултати указују и на висок степен везаности за локалну средину, што имплицира да ће реални миграциони потенцијал бити знатно мањи.

Кључне речи: миграциони потенцијал, социодемографске карактеристике, незапосленост, вредности, традиција.

Profile and Statements of Potential Migrants from Serbia

The paper uses empirical data collected by the Institute for sociological research of the Faculty of Philosophy in 2013 and 2014. The aim was to conduct research into the socio-demographic characteristics of respondents who show a tendency to emigrate, and their motives and potential obstacles they face in the context of their ties to the local community in which they reside. The results confirm that these are generally young people, mostly unmarried men with a high school education. The main problems they face in their environment are economic: unemployment and economic uncertainty, while they expect emigration to provide a better quality of life and better chances for professional advancement. The results also show a high degree of ties to the local community which implies that the real migration potential will be a good deal lower.

Key words: migration potential, socio-demographic characteristics, unemployment, values, tradition.

Истраживање миграционог потенцијала мање развијених земаља може се посматрати као изазовно и корисно из две перспективе. С једне стране, налази се земља порекла, матица, која самим процесом исељавања трпи велике последице. На првом месту, поставља се питање демографског губитка. Како је на нашим просторима запажен континуирани процес старења становништва, пад наталитета и повећање стопе морталитета, исељавање, готово по правилу, највећег броја младог и радно способног становништва, може Србији донети велике демографске, социјалне и економске губитке.¹ Међутим, с друге стране, емиграција може да се посматра и из другачије перспективе. Велика српска дијаспора која поред материјалних ресурса поседује драгоцен социјални, културни, локални и емотивни капитал,² могла би значајно да учествује у просперитету матице, под претпоставком активирања мултисекторских државних политика, инструмената и механизма. Иако је владајући дискурс обојен лamentsирањем о перманентном губитку и слабљењу земље као последице исељавања становништва, изоставља се чињеница да развијеније земље, првенствено Америка и земље Западне Европе, своју дијаспору постављају на врх приоритета развоја у сваком погледу (Grečić 2010). И не само развијене, него и бројне афричке и азијске земље развијају политику чувања ресурса дијаспоре. Посматрајући њихове примере, долази се до закључка о неопходности развијања одговарајућих и усклађених државних политика које би могле допринети да се и наша дијаспора више не посматра као губитак већ као приоритетан ресурс националног развоја.

С друге стране, исељавање са наших простора занимљиво је и за земље дестинације. Из њихове перспективе, долазак наших држављана на њихову територију и укључивање имиграната у домаће економске, културне и социјалне структуре може да има двојак утицај. Усељавање и интегрисање

* Текст је резултат рада на пројекту 179035 „Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. ¹Прогнозе за Србију у периоду 2011-2041. прилично су обесхрабрујуће и показују да постоји могућност да број становника у 2041. години опадне на 5,5 милиона, што би за око 23% било мање него у 2011, да обим радне снаге опадне за 21% и да се број становника старијих од 65 година повећа за 14% (Kupiszewski et al. 2012). Овакво стање које, поред опадање броја становништва, карактерише и његово рапидно старење, првенствено је последица негативног природног прираштаја – у периоду 2006-2010. кретао се између -31,9 хиљада и 34,7 хиљада (Pavlov 2012, 2). Међутим, ова ситуација је и последица негативне нето миграције, која се у овом периоду кретала око -15 хиљада годишње (Pavlov 2012, 2).

² Дијаспора представља извор бројних ресурса – културних (ниво образовања, тренинга, вештина и знања стеченог у условима различитим од домаћих и у сарадњи са успешним појединцима из области којом се баве), финансијских и предузетничких (дознаке, стране директне инвестиције, трговина, уштеђевина, пословна улагања, хуманитарна помоћ), социјалних (мреже између чланова дијаспоре, мреже повезивања земље дестинације и матице, професионалне везе, породичне везе), емоционалних (носталгија, добра воља за сарадњу и улагање) и локалних (упознатост са локалним контекстом и посебна повезаност са местом порекла).

високообразованих и талентованих странаца може само да убрза даљи напредак земље дестинације и такве миграције су охрабриване у њиховим развојним политикама. Међутим, страх се јавља од доласка неквалификованог и сиромашног становништва и тражиоца азила, које би представљало додатни терет за њихове социјалне структуре и програме држава благостања и заштите. Европска Унија, која је уз Америку најчешћа одредница наших миграната, вођена страхом од доласка таласа имиграната из земаља нових чланица, иницира бројна истраживања која за циљ имају предвиђање броја имиграната из земаља које имају тенденцију прикључења. Студије овог типа рађене су у нашем региону – поред истраживања Међународне организације за миграције (ИОМ) која је 1998. истраживала миграциони потенцијал на овим просторима³, у Србији је Група 484 спровела слично истраживање у оквиру пројекта „Западни Балкан на белој шенгенској листи“ (Pavlov 2009), а у Хрватској је то обавио Институт за миграције и народности (Božić i Burić 2005). Међутим, пионири у истраживању овог типа, била су истраживања у бившим социјалистичким земљама које су одавно равноправне чланице ЕУ – Словачкој, Пољској и Мађарској, а која су обавили Фасман и Хинтерман 1996. године (Fassmann and Hintermann 1998).

Овај рад има за циљ да, на основу података емпиријског истраживања Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, прикаже профил потенцијалних прекограничних миграната из наше земље, као и да укаже на проблеме њихових локалних заједница, али и читавог друштва, који се могу тумачити као „push“ фактори емиграције. У првом делу рада ћемо објаснити метод прикупљања података, циљ истраживања као и територијалну и методолошку одређеност наше анализе. Затим ћемо анализирати демографске и социоекономске карактеристике испитаника који исказују интенцију пресељење. У трећем делу рада, размотрићемо проблеме локалне заједнице које испитаници истичу, као и њихова очекивања од пресељења у другу државу. На крају, позабавићемо се степеном везаности потенцијалних миграната за град у којем живе, пошто смо става да је емотивна везаност за место и локалну традицију једна од важних препрека иселавању, али и важан мотив повратка након емиграције.

Просторна одређеност и методолошки оквир анализе

Анализа која следи биће заснована на подацима прикупљеним теренским анкетним истраживањем обављеном у оквиру ширег пројекта „Територијални капитал у Србији: структурни и делатни потенцијал локалног

³ Ово истраживање је обухватило, поред тадашње Савезне Републике Југославије (без Косова и Метохије), још 11 земаља Централне и Источне Европе. Налази су показали да наши грађани имају највећи миграциони потенцијал (чак је 26% становништва желело да се трајно исели из земље) (Pavlov 2009, 6). Међутим, ови резултати захтевају сталну проверу, уз промењену методологију, услед континуиране измене политичког и социоекономског контекста.

развоја“. Истраживање је 2013. и 2014. године спровео Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду. Приликом планирања и реализације истраживања примењен је метод студије случаја првобитно у четири града у централном делу наше државе: Крагујевац (N=376), Нови Пазар (N=295), Ужице (N=321) и Шабац (N=342) а затим и у два града лоцирана у њеном северном делу, АП Војводини: Сомбор (N=288) и Зрењанин (N=304). Истраживање градова из централног дела Србије је урађено прво (2013. године) и њихов одабир је учињен на основу више критеријума: 1. било је потребно да град има статус функционалних урбаних подручја националног значаја⁴; 2. да је довољно велики да би стратегије ендеогеног развоја и мултиактерског и мултискаларног управљања могле да се примењују и 3. да у погледу нивоа урбанизације, инфраструктурних и институционалних капацитета по НУТС2 класификацији, не припадају ни најразвијенијим регионима (Војводина – Београд), ни најмање развијеном региону (јужни и источни део Србије) (Petrović 2014). Одмах затим (2014) је урађено истраживање на подручју Војводине, а у плану је његово спровођење и на територији средњих градова у јужном и источном делу Србије, што би давало могућност комплетне компаративне анализе с обзиром на критеријум развијености.

Ради ограничености простора и потребе за већим степеном јасноће, ми смо се ипак одлучили да у анализи која следи направимо даљу селекцију и да се усмеримо на тумачење података прикупљених у четири града. У том циљу, задржали смо градове Војводине који се издвајају по развијености, јер нам то пружа основа за поређење података по поменутом критеријуму. Друго, одлучили смо се да анализи прикључимо податке прикупљене у Новом Пазару услед тога што овај град припада области (Санџаку) која је трећа „врућа“ емиграциона зона у Србији (Penev i Predojević-Despić 2012, 53), а бележи и велики број избеглица и интерно расељених лица са Косова и Метохије; и на крају, одлучили смо се за Шабац, град који је територијално најближи граници са ЕУ као и Београду, са значајним бројем избеглог становништва пристиглог током деведесетих година прошлог века и преоријентисаном привредом након делимично успешне приватизације.

Теоријски приступ у овом раду, по узору на напред наведене студије, јесу микроаналитички модели⁵ у чијем је средишту појединац који доноси

⁴ У нашој држави само Београд има статус европског метрополитенског подручја раста. Само још Нови Сад и Ниш имају статус функционалног урбаног подручја међународног значаја, а 16 градова има статус функционалног урбаног подручја националног значаја (Petrović 2014, 87), међу којима су и изабрани градови.

⁵ Поред овог микроаналитичког модела који ћемо користити у нашој анализи, у литератури и другим обављеним истраживањима овог феномена користе се и макромодел и мезомодели. У оквиру првог поменутог модела анализирају се политичке, културне и економске структуре на нивоу државе, земље порекла и дестинације, као и светски систем. У оквиру мезомодела у анализу се укључују структура, снага, број и садржај друштвених веза миграната (Brettell and Hollifield 2008).

одлуку да ли ће мигрирати или не, тј. показује намере у погледу исељења. Његове интенције сазнајемо на основу питања у упитнику која се односе на планове за будућност. Иако се приликом спровођења и анализе емпиријских истраживања овај модел највише користи (Fassmann and Hintermann 1998; Alvarez-Plata et al. 2003; Krieger 2003; Božić i Burić 2004; Rangelova and Vladimirova 2004; Mintchev et al. 2004; Fouarge and Ester 2007), у литератури постоје бројне критике истраживања миграционог потенцијала помоћу упитника о намерама појединаца (Pavlov 2009, 5). На првом месту јесте замерка да се из упитника не види да ли ће се и када миграционе интенције остварити и колико дуго ће се испитивани појединац задржати у иностранству. Друго, процена миграционог потенцијала зависи од типа питања и начина на који је осмишљен упитник. Даље, није јасно да ли су у миграционе интенције укључене правне баријере које касније могу бити уклоњене (услед чланства у ЕУ, нпр.). Поред тога, тешко је утврдити да ли су се предикције реализовале и због тешкоћа у праћењу и у мерењу миграционих кретања. У нашем случају, прецизност је додатно нарушена тиме што је целокупно истраживање у оквиру којег су подаци прикупљани спроведено у сврху утврђивања потенцијала развоја градова средње величине, па стога сам упитник није био скројен са циљем испитивања миграционог потенцијала нашег становништва. Премда то представља препреку детаљном и прецизнијем истраживању овог феномена, ипак је неоспорно да упитник пружа могућност макар приближног одређења социо-демографског профила и ставова особа које имају жељу да напусте Србију и свој живот и професионалну каријеру наставе негде изван њених граница.

Упркос овим општим замеркама уобичајеном методолошком приступу, као и додатним замеркама у правцу прецизности података које овде обрађујемо, сматрамо да је свака студија миграционог потенцијала заснована на емпиријском истраживању вишеструко корисна: на првом месту, овом студијом случаја можемо проверити усвојене теорије о профилу потенцијалног прекограничног мигранта, што је циљ наредног дела. Даље, анализа њихових ставова о локалној заједници упућује на *push факторе* који их наводе на размишљање да напусте земљу, док анализа ставова о разлозима за пресељење везаним за дестинацију упућује на *pull факторе*. Резултати ових анализа су у практичком смислу и најважнији – пружају основ и смернице за израду миграционих политика земље (на коју циљну популацију треба утицати и које факторе узети у обзир за задржавање потенцијалних миграната или подстицање њиховог циркуларног кретања и инвестирања у земљу порекла), односно укључивање миграција у локални и глобални развој.

Социодемографске карактеристике потенцијалних миграната

Према *Профилу заједница градова* чији миграциони потенцијал анализирамо, индустријска производња, углавном у приватном власништву, јесте њихова главна привредна делатност. Међутим, иако се процес приватизације у њима окончао делимично успешно, неоспорно је да

индустријска производња и њен напредак заостају за индустријом ових градова непосредно након Другог светског рата. Наиме, у првим послератним годинама, у њима је производња континуирано расла, све до краја осамдесетих година прошлог века, када привреда бележи пад у читавој земљи. Последица послератног развоја привреде јесте знатан прилив становништва у ове општине, највише из исте области, али и остатка Србије, док је нешто мањи број из држава бивших чланица СФРЈ и иностранства.⁶ И након урушавања социјалистичког система и западања читаве Србије у свеопшту кризу, наставља се досељавање становника на ове територије, нарочито као последица ратова који су буктали у непосредном окружењу. Тако, према попису становништва из 1981, до ове године у Нови Пазар се доселило 8.006 становника, а резултати пописа становништва из 2011. указују да на овој општини живи укупно 27.666 досељеника (од укупно 109.327 становника). Досељавање се одвијало постепено, а највећи број досељених лица на територију Новог Пазара, бележи се у периоду 1996-2000. године, 3079, што се објашњава оружаним сукобима и бомбардовањем на Косову и Метохији, када већина градова територијално ближих овој покрајини постају одредиште за протерана лица из ове покрајине. Досељавање становништва на територију општине Шабац било је још масовније: до 1981. у овај град се доселило 23.665 лица, и то највише из области којој овај град припада - 9.603, да би до 2011. њихов број нарастао до 52.991 (од укупно 115.347 становника). Као и у случају Новог Пазара, и овај град највећи број досељених лица бележи у деценији крвавог распарчавања бивше савезне државе. Како је Шабац територијално ближи границама са Босном и Херцеговином и Хрватском, током ратних сукоба 1990-1994., у овај град стиже 3.446 избеглих грађана са ових територија.

Велики број досељеника бележе и градови Војводине. Према попису из 2011, у Сомбору живи укупно 37.369 лица који нису рођени у овом граду (од укупно 87.815 становника). У годинама успона привредне производње, па све до 1981. године, боравиште у Сомбору је нашло укупно 16.909 лица, где су најбројнији грађани дошли са територије Хрватске - 4.776, као и из општина Западнобачког округа, коме припада овај град. Очекивано, Сомбор бележи највећи број досељеника у периоду 1990-1995, чак 6.735 лица, од којих је преко 4.000 избеглица са ратом захваћених подручја. Што се тиче града Зрењанина, од укупно 123.362 становника, према попису из 2011, било је укупно 54.595 лица која су навела да нису ту и рођена. Као и у случају претходно наведених градова, највећи број њих се доселило пре 1980. године – 26.431. Док је за друге градове које смо навели карактеристично да су досељеници углавном потицали из исте области, за Зрењанин је занимљиво да

⁶ Подаци који следе наведени су према издањима Републичког завода за статистику, која садрже резултате прикупљених података приликом пописа становништва 2011. године *Popis stanovništva, домаћinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Migracije*, (2013), *Republički zavod za statistiku, Beograd*; *Popis stanovništva, домаћinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 i 2011.* (2013), *Republički zavod za statistiku, Beograd*.

највећи број досељеног становништва потиче из других области Србије. Након овог масовног насељавања градова до 1980. године, када је мотив пресељења углавном био проналазак посла, Зрењанин бележи највећи број досељеника од 1990-1995, чак 5.400, од којих је, према попису из 2011, био највећи број избеглица из БиХ и Хрватске: 3.197 лица.

Без обзира на то што ови подаци показују константан прилив становништва у истраживане градове, ипак, према упоредним анализама података пописа становништва (Републички завод за статистику, 2011) примећујемо да ове општине бележе благи пад броја становника након 2000. године. У том погледу, издваја се једино Нови Пазар који бележи благи раст броја својих грађана у поменутом периоду.⁷ Поред опадања природног прираштаја, овакво стање јесте и последица унутрашњих и спољашњих миграција, које, поред тога што представљају видљиво и тренутно расипање становништва, узрокују и даље негативне демографске последице. Пре него што пређемо на анализу могућих мотива за напуштање заједница и пресељење у неку другу државу, позабавићемо се анализом демографског профила особе која исказује интенције да промени место боравка.

Прво, да напоменемо на који начин је у истраживању операционализован миграциони потенцијал. Наиме, постављено је питање: „Какви су Ваши планови за будућност у погледу места становања?“, при чему су испитаници могли да се изјасне да не желе да се селе из заједнице у којој тренутно живе, затим да желе да се преселе у неки град или село у Србији, или да се преселе у иностранство, и на крају су имали понуђену опцију да о томе нису размишљали. Према нашем истраживању, резултати, по општинама, јесу следећи (Табела 1):

Табела 1. Планови грађана о будућем месту становања (у %)

Град	Нема планове да се сели из града	Пресељење у неко друго место у Србији	Пресељење у иностранство	Није о томе размишљао/ла
Нови Пазар	29,7	2,4	7,2	60,8
Шабац	77,1	4,7	3,5	14,7
Зрењанин	51,5	12,9	12,9	23,1

⁷ Према попису из 2011, становници овог града су се у погледу националне припадности углавном изјашњавали или као Бошњаци (77.443) или Муслимани (4.102). Према анкетном истраживању које је Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета обавио 2011. на популацији грађана, испитаници ове етничке припадности су показали већи степен оријентације ка традиционалним вредностима, које би подразумевале мању еманципацију жена и рађање већег броја деце. Ако овај закључак поткрепимо и чињеницом да се ове етничке заједнице и годинама уназад издвајају по већој стопи природног прираштаја у односу на Србе и друге мањинске заједнице, као и да уз то имају млађу старосну структуру, онда то потпуно објашњава податак који указује на пораст становништва у овом граду.

Сомбор	58,9	7,4	15,1	18,6
--------	------	-----	------	------

Из претходне табеле видимо да је највећи број оних који имају намеру да напусте Србију из Сомбора, док су најмању интенцију пресељења исказали Шапчани, који, уједно, у највећем броју желе да остану у свом граду. Наравно, овај број потенцијалних миграната из нашег истраживања не указује на чињеницу да ће они заиста напустити Србију. Наиме, Кригер говори о мигрирању као о процесу који пролази кроз различите фазе. Прву фазу карактерише интенција у односу на мигрирање, другу фазу представља развијање инклинације ка мигрирању превазилажењем „природне интенције“ и интегрисањем могућности за мигрирање у могуће алтернативне акције. Трећа фаза јесте развијање конкретне интенције мигрирања упоређивањем различитих алтернатива (Krieger 2004). На крају долази до реализације миграционог понашања. С обзиром да у нашем упитнику није било питања о дужини трајања размишљања о пресељењу, нити о томе да ли су испитаници већ предузели неке кораке ради исељавања, резултати које смо приказали могу се узети само као индикација поменуте фазе. Дакле, број оних који ће стварно напустити место становања је далеко мањи од горе наведеног.

Да погледамо, ипак, карактеристике грађана који су превазишли „природну инерцију“ у односу на мигрирање. Наиме, селективност миграција јесте њихова важна одлика (Bobić 2007; Werheimer-Baletić 1982; Werheimer-Baletić 1999). Заправо, уз претпоставку слободног кретања становништва између подручја порекла и одредишта миграција, у подручју порекла је установљена одређена аутоселекција миграната, односно већа инклинација ка емиграцији према следећим обележјима: пол, старост, брачно стање, образовање, материјални положај итд. (Werheimer-Baletić 1999). Према ранијим истраживањима, најјача статистичка веза се показује између старости и одлуке о исељавању (Bobić 2007, 108). Старост између 20 и 40 година је најчешће време доношења оваквих одлука услед највеће способности адаптације на нове услове живота и рада и најјачег утицаја повољних прилика у земљи дестинације. Што се тиче утицаја пола, раније су у економским миграцијама претежно учествовали мушкарци, док у савременом постиндустријском друштву све више младих високообразованих жена партиципира у овим кретањима, па се у литератури често говори о феминизацији миграција (Pešić, 2013). Такође, последица транзиције миграција (Bobić 2007, 111) јесте и промена у погледу образовања миграната. Раније, током шездесетих година прошлог века, у економским миграцијама су претежно учествовала лица нижег образовања и квалификација (радничка занимања), док миграције у савременом друштву подстичу на мобилност младе, високообразоване стручњаке. Оно што је остало непромењено јесте припадност средњем слоју као главно обележје миграната - с једне стране, и даље је мобилност готово недоступна најсиромашнијем становништву услед материјалних трошкова овог процеса, а најпривлачнија припадницима средње класе који имају средства за овај подухват, а с друге стране, осећају да не могу да задовоље своје потребе у земљи порекла. Да погледамо како ова аутоселекција изгледа у истраживаним градовима.

У нашем узорку, од укупног броја испитаника из Шапца који су исказали намеру да се иселе 66,7% чине мушкарци, док је удео жена 33,3%. Највише је припадника најмлађе популације од 18 до 30 година, 66,7%, док се на овај корак уопште не одлучују грађани из старосне популације између 43 и 54 године живота (0%). Свој живот у иностранству највише виде Шапчани и Шапчанке који не живе у браку нити у ванбрачној заједници, 50% у оквиру истраживане популације, док разведени и удовци чине свега 8,3% ове популације. У погледу тога да ли у породици има деце или не, такође има разлике – они који имају чине 45,5%, а они који немају – 54,5%. Даље, највећи број Шапчана који намеравају да се иселе је са завршеном средњом школом - 50%, док је подједнак удео испитаника са основним и високим образовањем, по 25%. Пресељење као опцију најпре виде припадници нижег средњег материјалног положаја, 66,7%, док ту опцију припадници нижег материјалног положаја уопште не разматрају. Тако, особа која је у време спровођења истраживања живела у Шапцу, а разматра могућност одласка у иностранство, пре би била млада особа (18-30), мушког пола која никада није ступила у брак, без деце, са завршеном средњом школом и да при томе припада нижем средњем материјалном слоју.

Међу испитаницима са инклинацијама ка пресељењ са територије Новог Пазара далеко више је припадника мушког пола, чак 90,5%. Они првенствено припадају младој популацији између 18 и 30 година, 52,4%, док је најмање оних који се налазе у животном добу од 43 до 54 године, 4,8%. Намеру да се пресели у иностранство међу становницима Новог Пазара имају највише они који никада нису ступали у брак нити живели у ванбрачној заједници, чак 60%, док их уопште нема међу разведеним појединцима и онима који су остали без брачног партнера. Као што је и очекивано, особе без деце, 45,5%, су спремније су на овај корак од оних који имају децу. Највише је оних са завршеном средњом школом - 52,4%, док алтернативу напуштања земље најмање разматрају високообразовани 9,5%. Поред тога, потенцијални мигранти из Новог Пазара најчешће припадају нижем средњем материјалном слоју - 57,1%, док их међу припадницима вишег средњег и вишег уопште нема. Према томе, потенцијални прекогранични исељеник из овог града јесте млади мушкарац (18-30), који никада није започињао брачни или ванбрачни живот, без деце, завршио је средњу школу и има нижи средњи материјални положај.

Резултати прикупљени у Сомбору, такође показују да су мушкарци далеко спремнији да се преселе у иностранство: у овој групи је 62,8% припадника мушког пола, док је жена 37,2%. То су првенствено млади људи старости од 18 до 30 година, чак 51,2%, док је најмање оних изнад 55 година старости, 7%. Даље, своју будућност у некој другој земљи највише виде самци - 53,5%, а најмање је разведених - 7%, док удовци и удовице уопште не показују ове намере. Исто као и у претходна два града, највећи удео имају особе без деце, 65,1%. Наставак свог живота и каријере ван Србије подједнако планирају особе са стеченим средњим и високим образовањем, по 46,5%. Потенцијални мигранти из Сомбора углавном су припадници нижег средњег

материјалног слоја - 48,8%, док припадници вишег материјалног слоја не припадају овој групацији. Дакле, пресељење из Србије као алтернативу разматра млади Сомборац (18-30), са завршеном средњом школом или факултетом, самац, без деце и припадник нижег средњег материјалног слоја.

На крају остају резултати за Зрењанин. Потенцијални мигранти из овог града се издвајају по томе што је више припадница женског пола - 59,5%, него мушког 40,5%. У погледу старости, и за њих можемо рећи да првенствено припадају младој популацији од 18 до 30 година старости, док су најмање заступљени грађани преко 55 година, 2,7%. Интенцију пресељења највише исказују они који никада нису ступали у брак - 56,8%, а најмање удовци и удовице, свега 2,7%. Слично другим градовима, и овде је највећи број потенцијалних миграната међу грађанима који немају деце - 61,1%. У погледу образовања, највише их је са завршеном средњом школом 62,2%, а најмање са завршеном основном школом 2,7%. Даље, ови испитаници припадају подједнако нижем средњем и средњем материјалном слоју, по 40,5%, док припадници вишег материјалног слоја не исказују намеру да напусте Србију. На основу ових резултата, оквирно можемо рећи да је потенцијални мигрант из Зрењанина млада особа женског пола која није у браку и нема деце, са завршеном средњом школом и која припада средњем материјалном положају.

Након упоредне анализе резултата из сва четири града, можемо констатовати да потенцијалних миграната има највише међу младом популацијом испод 30 година, која се и уједно налази у периоду најпогоднијем за заснивање сопствене породице, тј. брак и рађање. Посматрано из тог угла, потенцијални мигранти заиста постају велика претња за одржање броја становника ових градова, али и читаве државе. Међутим, одлив ове популације није јединствен само за Србију. Наиме, у разним истраживањима, као што смо горе навели, најјача статистичка веза се показује између старости и одлуке о иселјавању, тј. млади људи испод 40 година старости најзаступљенији су у миграторној популацији (Vobić 2007, 108). То се може објаснити, прво, стварним могућностима које произилазе из ове животне доби (боља физичка кондиција и опште здравствено стање, предузетност, иницијативност, креативност, способност прилагођавања итд.), а друго, одликама потражње за радном снагом (млађе особе, бољег физичког и здравственог стања итд.) (Mojić i Petrović 2013, 232). Дакле, ова чињеница, која се показује и у резултатима нашег истраживања, одраз је економске рационалности самих миграната, али и структуре потражње за радом (Werheimer-Baletić 1999, 307). Даље, у свим градовима, са изузетком Зрењанина, показује се да су мушкарци спремнији да се иселе од жена. Међутим, за разлику од истраживања која су вршена средином прошлог века, ипак и у овим градовима постоји значајан број жена које се одлучују на промену места боравка, што се слаже са тврдњама савремених аутора о тренду феминизације миграција услед промене улога полова у подели рада (Pešić 2013). Такође, потврђује се да су особе које нису у браку и које су без деце спремније да напусте своју земљу од оних који су се већ остварили у

оквиру властите породице. Једино што некако „измиче“ правилу јесте материјални положај и образовање. Иако важи да данас највећи број високообразованих има намеру да каријеру настави ван земље, видимо да ову интенцију у сва четири града највише исказују особе са завршеном средњом школом. Једино је у Сомбору број потенцијалних миграната са стеченим високим образовањем једнак оним са завршеном средњом школом. Што се материјалног положаја тиче, уобичајено је да мигрирају особе које припадају средњем материјалном слоју, услед неопходних трошкова миграције (Bobić, M, 2013), али примећујемо да ту намеру имају и припадници нижих слојева, наиме највише припадници нижег средњег материјалног слоја. Наравно, овде говоримо само о тренутној намери да се појединци иселе из Србије (немамо увид у то колико дуго та намера траје), тако да се сви резултати не морају слагати са запажањима аутора о ранијим токовима миграције. То се нарочито односи на материјални положај, јер је врло вероватно да ће материјални трошкови иселења превладати над жељом за променом места боравка и да код многих, последично, на крају неће доћи до остварења миграторног понашања.

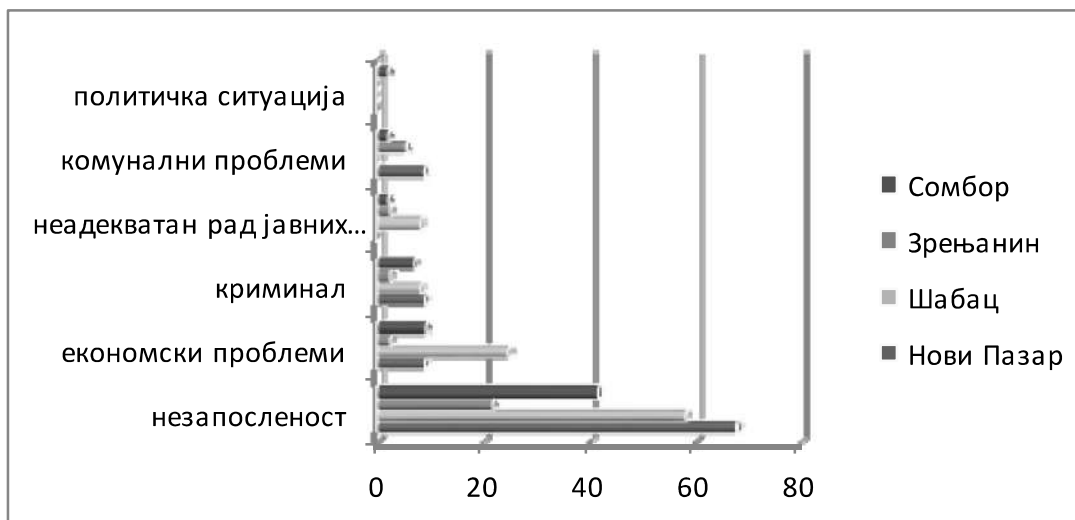
Мотивациони фактори прекограничних миграција

У претходном поглављу смо приказали социо-демографски профил становништва изабраних градова који имају миграционе намере, а у овом поглављу ћемо представити експлицитне мотиве за иселење из земље. Према „push-pull“ теорији (Zimmermann 1996), постоје фактори притиска у земљи порекла који подстичу људе да напусте своју земљу и постоје фактори привлачења у земљама дестинације, који их привлаче да се у њима настане. Међународна организација за миграције (ИОМ 1999), разликује пет *pull* фактора: бољи услови живота и зарада, искуство других људи са мигрирањем, добра перспектива запошљавања и више индивидуалне слободе; и два *push* фактора: етички проблеми и економски проблеми у земљи порекла.

У нашем истраживању тзв. *push* фактори се могу препознати у одговорима на питање отвореног типа: „Који значајни проблеми Ваше локалне заједнице/града Вас највише забрињавају?“⁸ Пошто су у питању различити градови неједнаке развијености и прихода, очекиване су и разлике у конкретним проблемима. Међутим, у сва четири града су се јавили исти проблеми, готово исто ранжирани по приоритету уз извесна одступања.

⁸ Питање није било намењено само за истраживање *push* фактора прекограничних миграција, већ је предвиђено да се резултати користе и за друге анализе.

Графикон 1. Значајни проблеми заједнице (%)

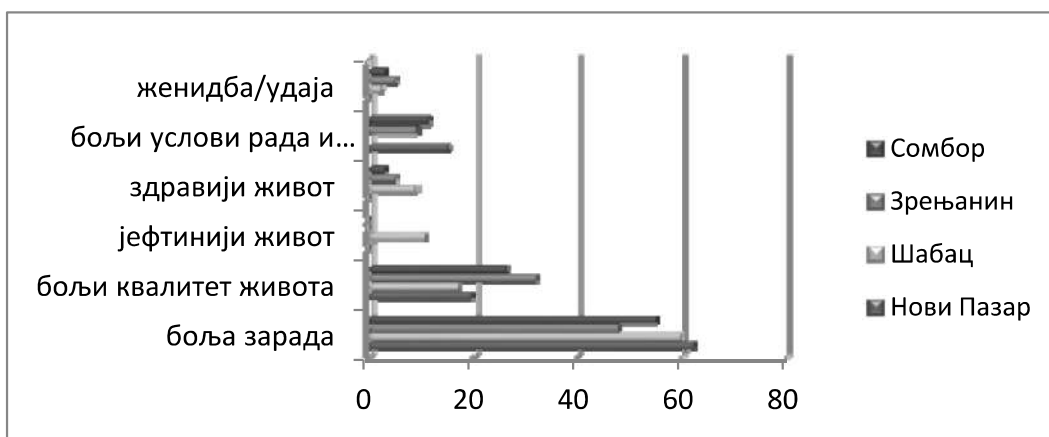

Из претходног графикона видимо да је незапосленост први проблем који забрињава испитиване грађане који исказују намеру да се иселе из земље (Нови Пазар 68,2%, Шабац 58,3%, Зрењанин 22%, Сомбор 41,9%). Од осталих проблема, за Шабац се издвајају економски проблеми у виду економске нестабилности и сиромаштва, па се 16,7% испитаника определио да овај проблем постави на врх листе приоритета. Остали проблеми који се јављају односе се на рад државних институција које би требало да се баве сузбијањем криминала, социјалним питањима и решавањем комуналних проблема. Дакле, ослањајући се на резултате приказане у претходном графикону, можемо закључити да се у истраживаним заједницама највише јављају два потисна фактора – индивидуална и друштвена лоша економска ситуација и неорганизован и нестабилан друштвени систем. Ова врста потисних фактора утврђена је и у другим истраживањима (Grečić 1996; Grečić 1998; Fassmann and Hintermann 1998; IOM, 1995, 1997, 1999; Božić i Burić 2005; Hooghe et al. 2008).

Pull факторе препознајемо из одговора на питање о разлозима за пресељење. Из Графикона 2 видимо да је главни мотивациони разлог пресељења у страну државу код потенцијалних миграната из сва четири града боља зарада (Нови Пазар 62,5%, Шабац 59,4%, Сомбор 55%, Зрењанин 48%), што је логичан одговор на незапосленост и лошу економску ситуацију, који су се показали као главни одбијајући фактори у месту у коме испитаници сада живе. Даље, доста испитаника из ове групације сматра да друга друштва пружају боље услове рада и професионалног напредовања (Нови Пазар 15,4%, Сомбор 11,5%, Зрењанин 9,4%). Можемо напоменути да је то један од разлога што је у последње две деценије велики број висококвалификованих грађана напустио Србију. Занимљив је податак да 10,8% потенцијалних миграната из Шапца сматра да је у иностранству јефтинији живот, не позивајући се при томе на тамошњи стандард, и да управо ово наводе као мотив за иселење. Узевши све претходно наведене мотиве у обзир, не чуди што је и значајан

удео оних који као фактор пресељења наводе и свеукупни бољи квалитет живота у земљи дестинације (Нови Пазар 20%, Шабац 17,5%, Сомбор 26,5%, Зрењанин 32%). Поред тога, јављају се и ставови да је у земљама дестинације здравији живот, мада потенцијални мигранти нису у значајном броју наводили загађење животне средине као забрињавајући проблем у њиховој заједници. На крају, најмањи је број оних који су мотив видели у реунификацији породице, иако је овај феномен једна од битних карактеристика и мотивација савремених миграција (Levitt 2001).

Графикон 2. Основни разлози пресељења (у %)

У иностранству, дакле, наши испитаници виде бољу перспективу у смислу животног и професионалног напредовања, али и лагоднији и здравији живот. Ови фактори који су наведени као привлачећи у одговорима наших испитаника одговарају, као и у случају *push* фактора, резултатима других истраживања која смо горе навели. Незадовољство животним стандардом, које је последица незапослености, као и константна политичка превирања, која, од рушења социјализма, трају већ више од две деценије, утичу на младе људе да планирају своју будућност изван места порекла. Претпостављамо да неизвесност пуног испољавања *pull* фактора, као и велики материјални трошкови који прате просторну покретљивост људи, могу спречити реализацију миграторног понашања. Даље, искљученост из већ успостављених социјалних веза као и емотивна везаност за територију, такође могу утицати на промену планова испитаника. Стога, управо ови фактори који се односе на умреженост појединаца и њиховог односа са местом живљења, представљају предмет истраживања следећег дела рада.

Миграторно искуство и постојање емоционалних препрека

Многи потенцијални мигранти упркос томе што имају економску могућност исељења, не одлучују се на такав корак услед страхова повезаних са тешкоћама укључивања у социјални живот земље дестинације или због везаности за место у коме живе, односно друштвене мреже у земљи порекла. Претпостављамо да испитаници који су раније живели у иностранству, било

да су тамо рођени или су се школовали, као и они код којих неко од чланова породице сада живи у потенцијалном месту дестинације, имају веће шансе да превазиђу емоционалне препреке од оних који немају таква искуства. Разлог проналазимо у укључености ових испитаника у друштвене мреже, било са члановима друштва дестинације или појединцима који су раније мигрирали. Неки аутори чак, попут Месија (Massey 1988), имиграциони процес и објашњавају везама које се развијају између потенцијалних миграната и оних који се налазе у земљи дестинације. Ове везе обезбеђују потенцијалним мигрантима значајне ресурсе које користе како би смањили ризике и трошкове миграција: информације о процедури, финансијска подршка, изгледи за проналажење посла, административна помоћ, физичка присутност и емоционална солидарност (Meuser 2001). С обзиром на овакав теоријски концепт, који се уклапа у микроаналитички модел који смо прихватили на почетку рада, очекујемо велики удео испитаника са миграторним искуством и родбинским везама са ранијим мигрантима међу потенцијалним мигрантима из градова које смо испитивали.

Наша очекивања су делимично потврђена одговорима потенцијалних миграната из Сомбора. Наиме, трећина испитаника (33,3%) који своју будућност виде ван Србије, један део живота је провела у иностранству.⁹ Скоро сви испитаници са претходним миграторним искуством су стекли неки од степена образовања ван Србије, а више од половине потенцијалних миграната из овог града живи у домаћинству чији члан живи и ради у иностранству (67,1%). За нијансу је другачије у Зрењанину – четвртина потенцијалних миграната (25%) је живела и школовала се у иностранству, а чак половина (50%) њих навела је да неко од чланова домаћинства и даље ради у иностранству. Ипак, за разлику од испитаника из Војводине, који добрим делом потврђују претходна очекивања изнета на почетку овог дела, мало је другачије са изабраним градовима из централног дела Србије. У Шапцу, тако, свега је један испитаник навео да је део свог живота провео у иностранству, при чему се тамо није школовао. Овај испитаник и даље у свом домаћинству има члана који живи и ради у иностранству, што је, поред њега, навео још свега један испитаник. У погледу утицаја миграторног искуства на размишљање о иселјењу, од Шапчана се не разликују испитаници из Новог Пазара, где је, такође, свега један раније живео у иностранству, при чему разлог емиграције није био школовање. Иако је овај град познат по емигрирању локалног становништва, што је, поред осталог, мотивисано и спајањем породице, занимљив је податак да се у нашем узорку није нашао ниједан испитаник који је показао инклинацију да емигрира а да при томе има неког од чланова домаћинства у иностранству.

Пре анализе смо, на основу прихваћених теоријских концепата, очекивали да ће резултати истраживања готово униформно показати даје међу

⁹ Напомињемо да приликом ове анализе бивше републике СФРЈ нисмо рачунали као иностранство, па самим тим није третирано ни избеглиштво као неекономски мотив пресељења у Србију.

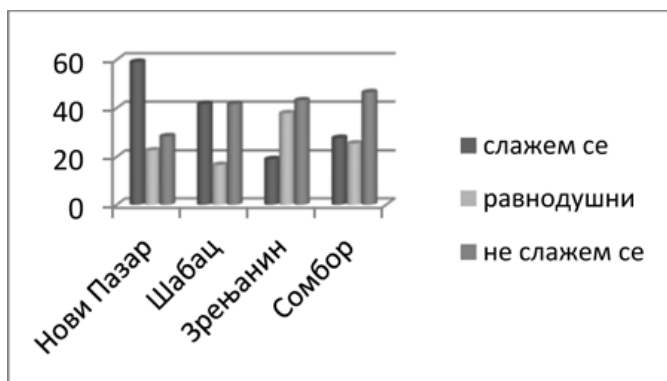
потенцијалним мигрантима већи удео лица са претходним миграторним искуством, као и оних са чврстим родбинским мрежама, јер би то знатно умањило и емотивне и материјалне трошкове. Међутим, док резултати анализе података из војвођанских градова то делимично потврђују, резултати за Шабац и Нови Пазар одступају од очекиваних. Приликом даље анализе података усмерених на испитанике који су раније живели ван Србије (независно од тога да ли имају планове да поново напусте земљу или да у њој остану) утврдили смо да овакав вид повезаности са иностранством имају испитаници који припадају старијој групацији, преко 43 године, што, ако се подсетимо генерализација о селективности миграната, као и резултата овог истраживања, објашњава и ове налазе. Даље, можемо претпоставити да управо лично миграторно искуство, као и искуство чланова уже породице, представља фактор негативне мотивисаности на исељење. Многи иностранство, нарочито западне земље, посматрају као друштва у којима је много једноставније стећи услове за пристојан живот. Очекивања бивају изневерена када се наиђе на велике препреке приликом тражења запослења, као и обезбеђивања услова становања. Поред тога, искуство велике удаљености од породице и пријатеља, често може деловати као демотивишући фактор поновног напуштања земље порекла. С друге стране, уколико мотивациони фактори (*push* и *pull*) надјачају материјалне и емоционалне препреке, претходно миграторно искуство и учешће у чврстим миграторним мрежама, какве су родбинске везе (Predojević-Despić 2009, 214), не морају да буду пресудни за планове исељења. То се показује и код испитаника потенцијалних миграната из градова које смо истраживали, па резултати указују да је знатно више оних који, бар у тој почетној фази, не размишљају о емотивним трошковима, тј. исказују намеру да се иселе скоро по сваку цену, независно од учешћа у миграторним мрежама.

Емотивна страна мотивисаности за исељење, поред укључености у друштвени живот - како у месту порекла, тако и у месту дестинације, може да буде повезана и са степеном идентификације испитаника са градом у коме живе. Приликом анализе имали смо на уму да се „људи са местима повезују социјалним, али и емоционалним везама” (Geiger Zeman i Zeman 2010, 76). Разлог зашто места изазивају емоције у нама неки аутори проналазе у томе што „она рефлектују вредности и уверења која смо научили и искусили у том окружењу” (Humnon, према Geiger Zeman i Zeman 2010, 76). Ова емоционална везаност за место често превладава незадовољство социо-економским условима и представља кључну препреку за исељење, али у великој мери и за размишљање о могућности промене места боравка. Да ли је емотивна везаност за место у којем живе имала утицаја на исказивање миграторних намера, испитивали смо преко следећих исказа: 1. „Кад нисам у овом граду, једва чекам да се вратим“, 2. „Не би ми било тешко када бих морао/ла да се одселим из овог града“, 3. „Желео/ла бих да и моја деца живе у овом граду“. Ради јаснијег увида значаја везаности за место, упоредићемо одговоре потенцијалних миграната и оних који не исказују инклинацију ка пресељењу.

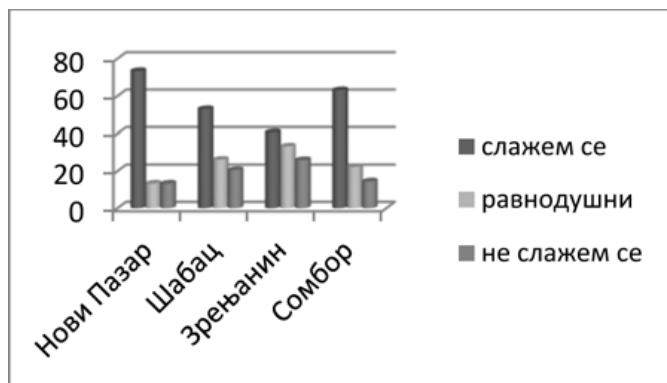
Емоционална везаност за свој град

1. „Кад нисам у овом граду, једва чекам да се вратим”

Графикон 3. Ставови потенцијалних миграната (у %)

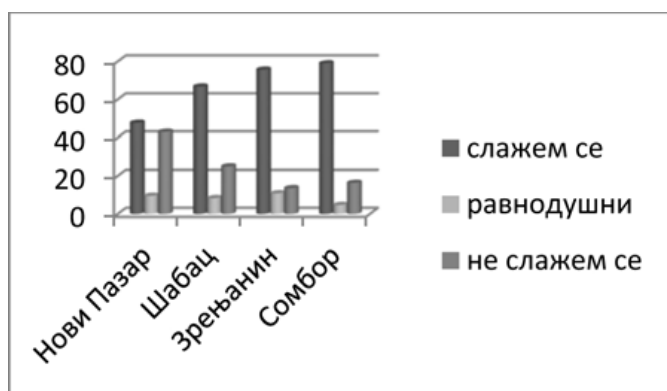

Графикон 4. Ставови испитаника који немају намеру да се иселе (у %)

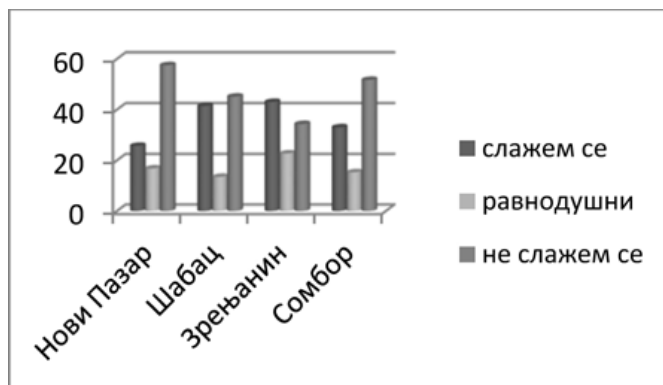

2. „Не би ми било тешко када би морао/ла да се одселим из овог града”

Графикон 5. Ставови потенцијалних миграната (у %)

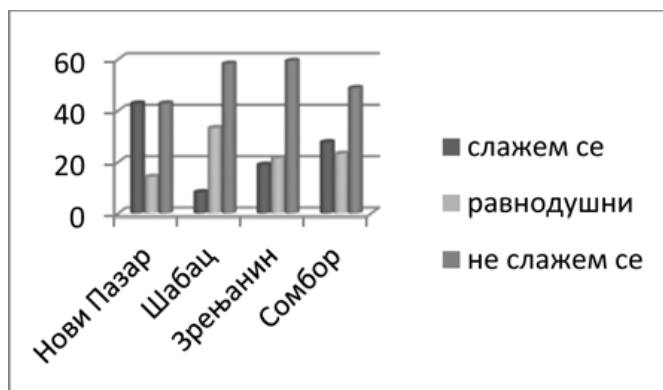

Графикон 6. Ставови испитаника који немају намеру да се иселе (у %)

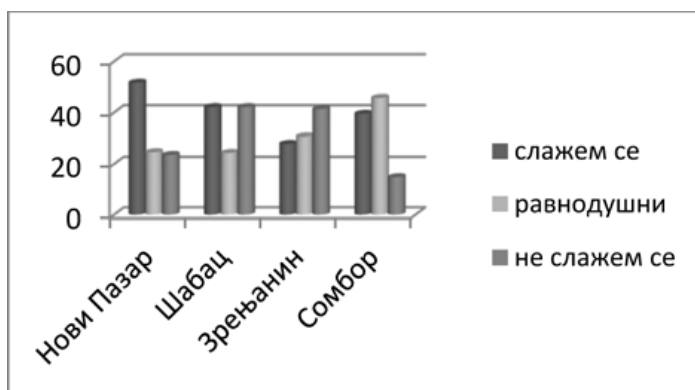

3. „Желео/ла бих да и моја деца живе у овом граду“.

Графикон 7. Ставови потенцијалних миграната (у %)

Графикон 8. Ставови испитаника који немају намеру да се иселе (у %)

Емотивна везаност за место исказана ставом „Кад нисам у овом граду, једва чекам да се вратим” у нешто већој мери се примећује код

испитаника који не исказују намеру да се иселе из Србије, и то у сва четири града (Графикон 3 и Графикон 4). Везаност за место коју прати потреба боравка у њему, највише је изражена код становника Новог Пазара који немају намеру да се иселе (чак 73,4% испитаника сложе се са овим ставом). Занимљиво је, међутим, да је велики удео (чак 59,1%) потенцијалних миграната из овог града исказало исту потребу. Ово иде у прилог надјачавању емотивне компоненте над *push* и *pull* факторима, али наводи и на очекивање да се почетна интенција емиграције неће код свих остварити. У случају остала три града, испитаници који немају намеру да се селе у знатно већем броју исказују везаност за своје место. Међутим, није занемарљив удео и потенцијалних миграната из свих градова који су се са овим ставом сложили.

Велики број потенцијалних миграната из сва четири града (Графикон 5), очекивано, не види проблем у могућности иселења из места становања, при чему се издвајају становници Сомбора где се чак 78,6% испитаника са интенцијом иселења сложило са ставом „Не би ми било тешко када би морао/ла да се одселим из овог града”. Слично је и са потенцијалним мигрантима из Зрењанина и Шапца где се са овим ставом сложило више од половине потенцијалних миграната (Зрењанин 75,6%, Шабац 66,7%). Поново се издваја Нови Пазар, где је јако мала разлика у броју испитаника са миграторним интенцијама који су се сложили са овим ставом (47,6%) и оних који се не слажу (42,9%). Са овим ставом се у већој мери нису сложили испитаници из сва четири града који немају намеру да се селе (Графикон 6). Међутим, јако је мала разлика Шапчана који су став подржали и оних који се са њим нису сложили – подржало 41,4% Шапчана који имају намеру да ту остану, а није се сложило 45,1%. Највише испитаника који нису потенцијални мигранти и који се нису сложили са овим ставом, јесу поново испитаници из Новог Пазара, 57,5%.

Везаност за традицију места и потребу за њеним очувањем, испитаници су исказивали ставом „Желео/ла бих да и моја деца живе у овом граду“ (Графикон 7 и Графикон 8). Занимљиво је да је исти број потенцијалних миграната из Новог Пазара и за овај став и против њега – у оба случаја 42,9% испитаника из ове групе. Најизраженија је разлика код потенцијалних миграната из Шапца и Зрењанина - овај став подржало је свега 8,3% потенцијалних миграната из Шапца, док се са њим није сложило 58,3% потенцијалних миграната из овог града; у Зрењанину је став подржало 17,3% грађана који исказују интенцију пресељења, а није се сложило њих 59,3%. Подједнак проценат у погледу подржавања и противљења овом ставу показују Шапчани који немају намеру да емигрирају – у оба случаја 36,4%, док су становници Новог Пазара који имају намеру да у њему и остану великом већином подржали овај став – у оба случаја 51,7%.

Емотивна везаност за место боравка, иако је израженија код испитаника који немају намеру да напусте Србију, није занемарљива ни код оних са израженим инклинацијама ка пресељењу. У њиховом случају бисмо рекли да незадовољство животом у заједници уз очекивања од услова у месту дестинације надјачава ту емотивну везаност. Међутим, њено постојање нам у

исто време говори да, иако је мали број испитаника који себе виде ван места становања, њихове тренутне намере неће бити остварене у исказаној мери. С друге стране, непостојање емоционалне везаности за место становања код испитаника који своју будућност виде у Србији указује на велики утицај материјалних и друштвено-емотивних трошкова на њихову визију сопствене будућности. Међутим, овај податак наводи и на очекивање да ће у будућности одређен број оних који тренутно немају намеру да се иселе, то ипак учинити. Стицање повољних услова за емиграцију, уз непостојање емотивне усидрености на једном месту, може лако довести до миграторног понашања, иако претходно није било таквих интенција, или је период планирања кратко трајао.

Закључак

Миграциони потенцијал према обављеном истраживању креће се од 15,1% у Сомбору до 3,5% у Шапцу. Иако овај резултат не показује да ће потенцијални емигранти заиста и предузети даље кораке ка иселењу, ипак би њихове исказане намере у правцу живота ван Србије требало да подстакне јединствен став и акције креатора миграторних политика. Наиме, миграциона стратегија би требало да садржи стратешке циљеве, као и мере за њихову реализацију. Требало би дефинисати да ли ће се радити на спречавању ових емиграционих трендова, да ли треба настојати да се они регулишу и прате или ће се подстицати као један од начина одговора на економску кризу и генерално лошу економску ситуацију у Србији, или, пак, и једно и друго, уз развијање различитих циљева и различитих мера и политика за различите циљне групе, а посебно за младе.

Из анализе резултата уочили смо да профил потенцијалног мигранта у сва четири града указује на то да је реч о младим људима, у пуној снази, пред којима тек стоји решавање егзистенцијалних питања, попут стицања стамбеног простора, заснивања радног односа и сопствене породице, али и професионалног усавршавања. Млади су флексибилнији и адаптивнији на нове услове у земљи дестинације, што их чини спремнијим на успешнију интеграцију, али и указује на мању вероватноћу да ће се вратити у Србију. Њихово иселење би смањило удео радно активног становништва, које код нас већ годинама има тренд опадања, али би и допринело даљем продужењу трендова константно негативног природног прираштаја и деформисања старосно-полне структуре. С обзиром на речено, миграционе политике посебно треба да буду усмерене на ову циљну групу. Све стратегије и пројекти усмерени на млађу популацију требало би да дефинишу јасне циљеве: или, побољшањем социјално-економских услова, заустављање доминантног тренда иселјавања младог становништва, или подстаћи њихову циркуларну и привремену мобилност, уз политику подршке њиховим мрежама и иницијативама, усмереним на заједницу порекла. Ако имамо у виду да се српско друштво још увек није опоравило након распада СФРЈ, да последице деценијских ратова још увек нису излечене, а да је светска

економска криза 2008. само продубила постојеће проблеме Србије, рекли бисмо да је ова друга опција, подстицање младих на просторну и с њом повезану социјалну мобилност реалнија и, услед материјалног, људског, социјалног и културног капитала, који они покретљивошћу стичу и акумулирају, кориснија за евентуални опоравак земље матице.

На основу приказаних података, примећујемо да не постоји чврста емоционална везаност за место, у смислу потребе за физичком везаношћу за њега. Постепено одвајање од места порекла код наших испитаника првенствено се примећује код потенцијалних миграната, али није занемарљиво ни у ставовима осталих испитаника. Савремени глобализацијски процеси, који за последицу имају измењен начин живота, као и промену вредносних оријентација грађана, добрим делом бришу потребу за безусловним боравком и останком у једном (свом) месту. Повољнији услови рада и живота, климе и окружења, могућност образовања, усавршавања у струци и каријери, усмеравају кретања људи, а да при томе место порекла више није ограничавајући фактор. Међутим, многа истраживања у земљи и у иностранству указују на чињеницу да је дијаспора чврсто емотивно усмерена на матичну државу, посебно уколико се са њом чвршће идентификује. Тако, емотивну везаност за место не морамо више изједначавати са инертношћу. Улагање у његов просперитет, помагање немиграторном становништву које у њему остаје, као и активно учешће у друштвеном и политичком животу, далеко више сведоче о емотивној везаности појединаца за место порекла. Стога, приликом процене значаја емотивног односа појединца за напредак друштва, овај однос треба посматрати кроз потенцијално активно учешће појединца у његовом просперитету, а не као безуслован боравак у његовим оквирима.

Референце:

- Alvarez-Plata, Patricia, Herbert Brücker and Siliverstovs. 2003. *Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15 – An Update, Report for the European Commission, DG Employment and Social Affairs*. Berlin: Deutsches Institut Wirtschaftsforschung.
- Bobić, Mirjana. 2007. *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bobić, Mirjana. 2013. *Postmoderne populacione studije*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Božić, Saša i Ivan Burić. 2005. „Migracioni potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti.“ *Migracijske i etničke teme* 21: 9-33.
- Bretell, Caroline and James Hollifield. 2008. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge.

- Fassmann, Heinz and Christiane Hintermann. 1998. „Potential East-West Migration – Demographic Structure, Motives and Intentions.“ *Czech Sociological Review* Vol. 6, No. 1: 59-72.
- Fouarge, Didier and Peter Ester. 2007. *Factors determining international and regional migration in Europe*. Brussels: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Geiger Zeman, Marija i Zdenka Zeman. 2010. *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Grečić, Vladimir. 1998. *Jugoslovenske spoljne migracije*. Beograd: Savezno ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Grečić, Vladimir. 2010. *Srpska naučna dijaspora*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Grečić, Vladimir, et al. 1996. *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*. Beograd: Savezno ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku - Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Hooghe, Mark, Ann Trappers, Bart Meuleman and Tim Reeskens. 2008. „Migration to European Countries. A structural Explanation of Patterns, 1980-2004.“ *International Migration Review* Vol. 42, No. 2: 476-504.
- IOM. 1995. *Profiles and Motives of potential migrants from Albania*. Budapest: International Organisation for Migration.
- IOM. 1997. *Profiles and Motives of potential migrants from Bulgaria*. Geneva: International Migrations Vol. 35. No. 3. IOM.
- IOM. 1999. *Migration potential in Central and Eastern Europe*. Geneva: International Organisation for Migration.
- Krieger, Hubert. 2004. *Migration trends in an enlarged Europe*. Brussels: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Kupiszewski, Marek, Dorota Kupiszewska i Vladimir Nikitović. 2012. *Uticao demografskih i migracionih tokova na Srbiju*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije, Misija u Beogradu.
- Levitt, Peggy. 2001. „Transnational migration: tacking stock and future directions.“ *Global Networks* 1/3: 195-216.
- Massey, Douglas S. 1988. „Economic Development and International Migration in comparative Perspective.“ *Population and Development Review* 14/3: 383-413.
- Meyer, Jean-Baptiste. 2001. „Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora.“ *International Migration*, Vol. XXXIX, No. 5: 91-110.
- Mintchev, Vesselin, Yordan Kaltchev, Valentin Goev and Venelin Boshnakov. 2004. „External migration from Bulgaria in the beginning of the XXI

century: Estimates of potential emigrants' attitudes and profiles.“ *Economic Thought* 2004/7: 137-161.

Mojić, Dušan i Irena Petrović. 2013. „Mladi i legitimnost društvenog poretka u Srbiji: razmišljanja i delanja u pravcu emigracija.“ *Sociologija* Vol. LV, No. 2: 229-244.

Pavlov, Tanja. 2009. *Migracioni potencijal Srbije*. Beograd: Grupa 484.

Pavlov, Tanja. 2012. *Dijaspora kao resurs lokalnog razvoja*. Beograd: Grupa 484 - USAID Srbija.

Petrović, Mina. 2014. *Društvo i gradovi, između lokalnog i globalnog*. Beograd: ISI - Čigoja štampa.

Pešić, Jelena. 2013. „Rodna perspektiva u proučavanju migracija.“ *Sociologija*, Vol. LV, No. 2: 317-332.

Predojević-Despić, Jelena. 2009. „Migrantske mreže: nezaobilazna perspektiva u proučavanju savremenih međunarodnih migracija.“ *Sociološki pregled*, Vol. XLIII, No. 2: 209-230.

Rangelova, Rossitsa and Katia Vladimirova. 2004. „Migration from central and eastern Europe: the case of Bulgaria.“ *South East Europe Review for Labour and Social Affairs* 7/3: 7-30.

Wertheimer-Baletić, Alica. 1982. *Demografija: stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.

Wertheimer-Baletić, Alica. 1999. *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.

Zimmermann, Klaus. 1996. „European migration: push and pull.“ *International Regional Science Review* Vol. 19, No. 1-2: 95-128.

Коришћена документа:

Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji (2010), Republički zavod za statistiku – Republika Srbija, Beograd.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Migracije, (2013), Republički zavod za statistiku, Beograd.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 i 2011. (2013), Republički zavod za statistiku, Beograd.

Интернет странице:

<http://www.novipazar.rs/privreda/industrija.asp> (последњи пут приступљено 5.5.2015)

<http://www.sabac.org/dokumenta/Sabac%20profil%20zajednice.pdf> (последњи пут приступљено 5.5.2015)

⇐ М. Бобић, М. Весковић Анђелковић, *Профил и ставови потенцијалних ...* ⇨

http://www.sombor.rs/media/files/PROFIL_ZAJEDNICE_SOMBOR.pdf
(последњи пут приступљено 5.5.2015)

www.zrenjanin.rs/userfiles/file/Investicije/Profil%20zajednice.doc (последњи пут
приступљено 5.5.2015)

Примљено / Received: 19. 10. 2015.

Прихваћено / Accepted: 22. 02. 2016.